

Про автора цієї книги

Від Видавництва

Світ, зокрема й тваринний, змінюється із калейдоскопічною швидкістю. Багато видів ми не зустрінемо вже ніколи, уявлення про інших настільки ж розширилися, що саме час починати знайомитися з ними наново. Але, усе ж таки, і у цьому всесвіті нескінченно змінних величин є свої наріжні камені, непідвладні моді орієнтири, про які кожен із нас знає від часів дитинства. Найвідомішим серед дослідників і популяризаторів науки про життя тварин є німецький зоолог і мандрівник Альфред Брем (1829—1884).

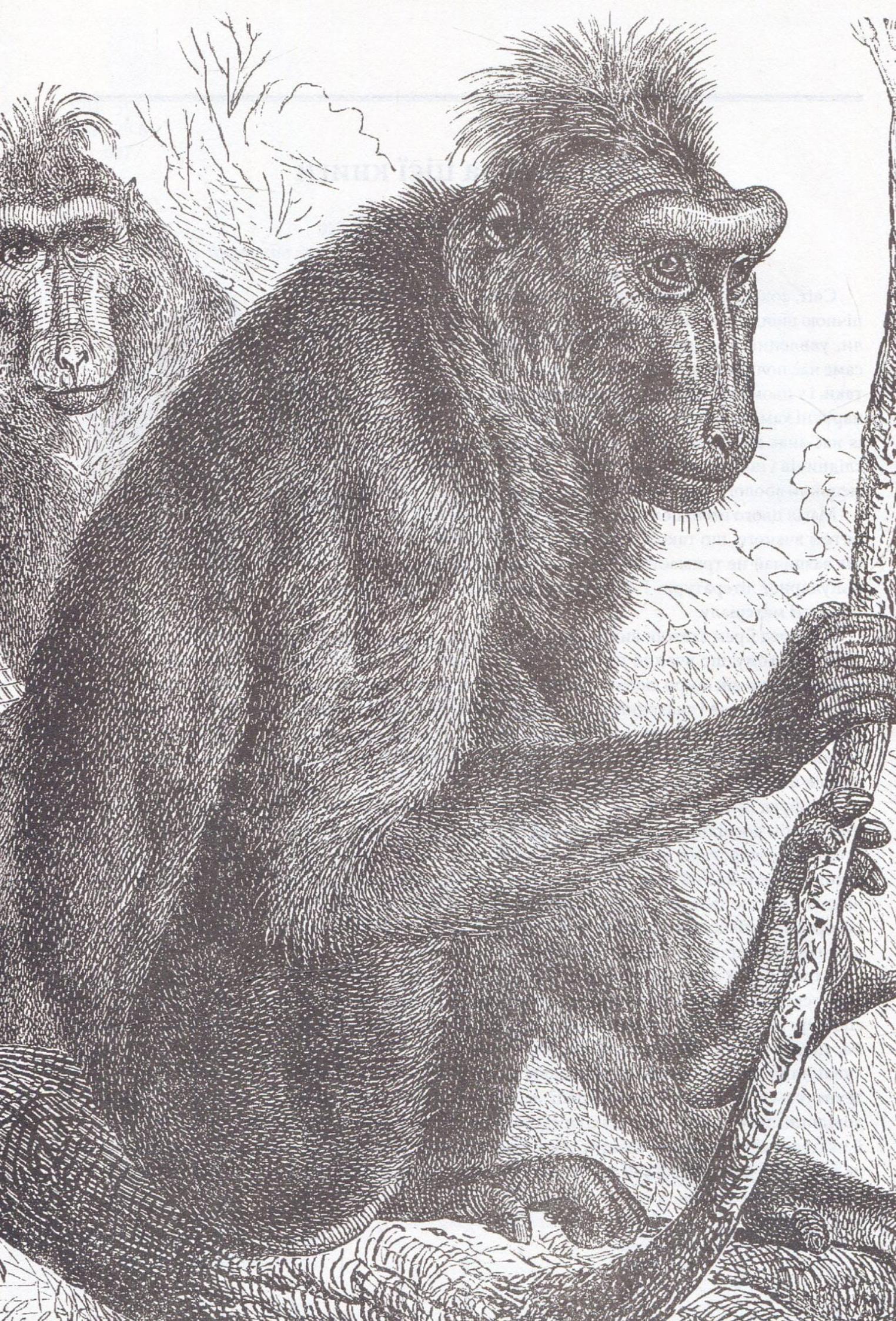
Магія цього імені полягає не лише у безумовному авторитеті вченого, що також є дивом, адже так довго репутація зазвичай не тримається, тим більше у галузі науково-популярної літератури. І справа тут не лише у науковій цінності матеріалу.

Альфред Брем завжди викликав у своїх читачів якщо не любов, то дружні теплі почуття. Напевно, тому, що вчений не просто вивчав звички, звичаї і закони тваринного світу, але й через те, що він щиро любив «братів наших менших». За визнанням Брема, по-справжньому він відпочивав і знаходив утіху тільки в компанії своїх улюблениць, які відповідали йому щирою взаємністю. Кажуть, у Брема був якийсь особливий дар приручати тварин. У дворі будинку вченого бешкетував цілий звіринець із ручних тварин: зграя ібісів, мавпа, кілька грифів й навіть... левиця і крокодил.

Альфред Брем прожив життя, сповнене бурхливої й різноманітної діяльності. Він здійснив безліч дослідницьких подорожей: до Африки, Іспанії, Норвегії, Лапландії, Абіссінії, Угорщини, перетнув Західний Сибір і Туркестан; був директором зоопарку у Гамбурзі; створив Берлінський акваріум; виступав із публічними лекціями у США. Проте найголовнішим є те, що цей невтомний мандрівник і вчений, до того ж й батько чималої родини, створив і опублікував грандіозну працю, якою вже сто років зачитується не одне покоління любителів природи,— шеститомну «Життя тварин».

З того часу й живе на книжкових полицях цей дивовижний світ. Але для сучасного читача основна складність полягає у практичному застосуванні його багатотомного зібрання спостережень, фактів і невигаданих історій, що має одну незручність: знайти істоту, яка Вас цікавить, не розбираючись у родинах та рядах — доволі непросто. Ці та подібні їм міркування призвели, зрештою, до появи цього видання — словника тваринного світу, який ґрунтуються на багатотомній праці Альфреда Брема. Внаслідок цього створено цікавий довідник, що охоплює усі значні представники земної фауни, незамінний путівник морями й пустелями, рівнинами та джунглями. Статті про тварин розташовано у звичному для читача алфавітному порядку і щедро проілюстровано прекрасними малюнками й фотографіями.

ІІІ

Павіан чубатий, або чубата макака (*Macaca nigra*)

Згідно з Арістотелем, ми називаємо павіанів «песиголовцями», оскільки будова їхньої голови більшою мірою нагадує голову собаки, аніж людську. Статура в них приземкувата; сила їхніх м'язів приголомшлива. Важка голова подовжується масивною, обтятою спереду, ребристою чи зморшкуватою мордою зі значно вираженим носом. Зуби своїми страхітливими іклами з загостреними задніми краєчками нагадують зуби хижаків. Губи рухливі, вуха малі, над очима високі дуги брів; самі ж очі і хитрі та підступні, віддзеркалюють усю сутність цих мавп. Кінцівки короткі та сильні, на руках по п'ять пальців; хвіст короткий або довгий, буває геть вкритий хутром, а іноді закінчується жмутиком волосся. Защічні мішки дуже великі. Нарости на сідалі сягають величезних розмірів і часто-густо забарвлені в найяскравіші кольори. У деяких із видів волосся подовжується на голові, шиї та на плечах і має вигляд густої гриви, забарвлене в невизначений колір, подібний до кольору землі або ж скель, наприклад жовтувато-сірий чи зеленувато-брунатний. «Песиголовці» живуть в Африці, Аравії та Індії; в окремих місцевостях знаходять особливі види, які, до речі, поширені в багатьох країнах.

Мешкають павіани переважно серед скелястих місцевостей, проте деякі види трапляються й серед лісів. Вони доволі вправно лазять по деревах, чого аж ніяк не вдається припустити, якщо спостерігати за ними се-

ред скель. Піднімаються в гори до висоти 3 та навіть 4 тисячі метрів, часом доходять до кордонів зі снігами; проте, вочевидь, полюбляють менші висоти: від 1000 до 2000 м над рівнем моря.

«Павіани усі злі, люті, безсоромні, охоплені хіттю і підступні,— пише Шейтлин,— їхня пика нагадує пiku собаки, лицьова частина потворна, а задня до знемоги непристойна. Погляд лукавий, душа злісна. Проте вони розумніші за менші породи мавп і виявляють багато розуму й хитрощів. У них виявляється властива всім мавпам здатність до наслідування, за допомогою якої вони могли б стати схожими на людей, але ніколи цього не досягають. Які б не були погані природні якості павіанів, проте замолоду їх можна приручити й зробити слухняними. Однак на старість, коли розум і почуття притупляються, погана природа бере своє: вони знову робляться неслухняними, шкірять зуби, дряпаються й кусаються. Виховання не спроможне змінити природні нахили цієї істоти. Стверджують, що серед природних умов вони розумніші та розвиненіші, а в неволі лагідніші та кмітливіші».

Поживу для павіанів становлять цибулини, корені, ягоди, яйця й дрібні тварини. У Східній Африці, за твердженнями Фішера, павіани не лише ловлять курей, а й підстерігають маленьких антилоп. Завдають чималої шкоди посівам та виноградникам. Більше за інших мавп павіани свою статурую

Довжина тіла *нагуми* до 76 см, вага до 5 кг. Вона розповсюджена не лише у Китаї та на Тайвані, також ця тварина мешкає у лісах від Західних Гімалаїв до Малайзії, острова Ханьнань та Великих Зондських островів.

підкреслюють свою приналежність до наземних тварин. Своїми рухами вони нагадують собаку; підводячись, часто підпирають тулуб однією рукою. Хода павіанів зазвичай повільна та важка, перетворюється у разі їх переслідування на дивовижний чвал, який супроводжується найчудернацькішими рухами тіла. Вдача павіанів цілком відповідає зовнішності.

Павіани часто втікають у разі наближення людини, проте за необхідності дають їй відсіч так само, як іншим хижакам, і цей поєдинок може виявитися для суперника вкрай небезпечним. Леопарда вважають їхнім найбільшим ворогом, проте й він нападає здебільшого на малечу, оскільки не завжди спроможний подужати дорослого павіана. Собак павіани долають легко. Собаки, леопарди та леви — практично єдині небезпечні

вороги для павіанів. Проте варто припустити, що ці тварини велими потерпають від отруйних змій. Жоден із павіанів не підніме каменя, не увійде у чагарник, допоки не перевиконається у відсутності отруйних змій у цому місці.

Чубатий павіан, або чубата макака, відрізняється від решти «песиголовців» зовсім коротким хвостом і формою писка, який широкий, плаский та короткий, до того ж ніс не видається над передньою губою, як у павіанів, і не сягає кінця писка. Обличчя та сідниці оголені, решта частин тіла вкрита довгим м'яким хутром, яке на голові ще подовжується у вигляді доволі високого чуба. Хутро усюди рівномірного чорного кольору, як і вкритий оксамитовою шкірою писок; сідниці червоні. Чубатий павіан — найменший за зростом серед усіх представ-

ників цого роду: довжина його тіла — 65 см, хвоста — лише 3 см. Батьківщина цієї макаки — Целебес, і там вона поширене у доволі значній кількості.

Пагума, або цивета гімалайська (*Paguma larvata*)

Вид віверових, який поширений у Китаї та на Формозі. За розмірами не відрізняється від своїх родичів. Забарвлення її густого розкішного хутра на голові переважно чорне, проте на щоках, нижній щелепі, на горлі та на шиї — сіре, а на верхній частині тулуба — жовтувато-сіре. Від голого кінчика носа по чолу та потилиці проходить біла смуга, інша розташована під очима, а третя — над ними. Вуха, кінчик хвоста й ноги чорні.

Зрештою можна зустріти, пагуму, як і інших її родичів, найрізноманітнішого забарвлення.

Батьківщиною пагуми слід вважати Китай та острів Формоза. Свінхое називає пагуму твариною, яка полюбляє дерево, і зауважує, що вона чудово лазить по них. Удень цивета спить на дереві, якщо ж її потурбувати, випорскує з анальних залоз специфічні виділення. Її поживу становлять в основному фрукти, дрібні тваринки, птахи та навіть комахи.

Пака (*Cuniculus spaca*)

Ця тварина належить до родини агутієвих ряду гризунів. Відрізняється своєрідною товстою головою, великими очима та малими вухами, коротким хвостом, високими ногами з п'ятьма пальцями, щетиноподібним, рідким, щільно прилеглим хутром й особливо розвиненою дугою щелепи, яка має з внутрішнього боку порожнину. Саме розвиненість цієї дуги робить череп паки дуже високим та кострубатим. Територія її

поширення — це переважно більша частина Південної Америки, по Суріnamу й через Бразилію до Парагвая, проте трапляється також й на Малих Антільських островах. Чим відлюдніша та пустельніша територія, тим частіше трапляється пака. Узлісся, зарості чагарників на узбережжях річок та боліт слугують їй чудовими місцями проживання й прихистками для захистку. Саме у цих місцевостях вона викопує собі нору завдовжки 1—2 м і спить у ній протягом дня. У присмерку виходить пастися й відвідує часом плантації цукрової тростини й баштани із динями, чим, власне, й заподіює значну шкоду врожаю. Okрім того, вона харчується листям, плодами та квітками різноманітних рослин.

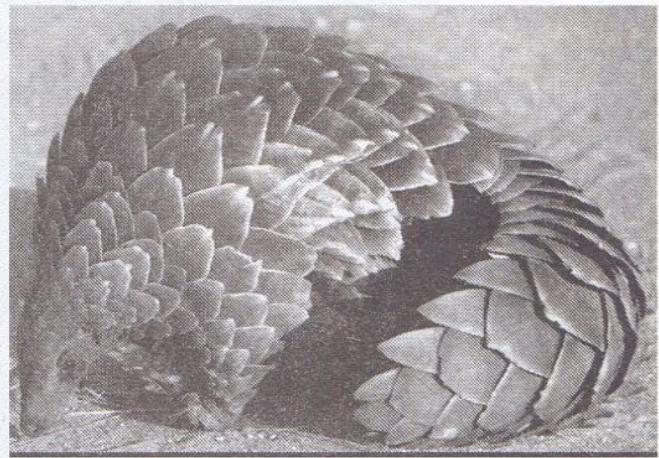
Живе пака парами або поодинці, надзвичайно боязка та швидка, легко перепливає широкі річки, проте завжди повертається до свого звичайного житла. Самка у середині літа народжує 1—2 дитинчат, переховує їх у норі весь період молочного годування, потім водить із собою ще кілька місяців.

Пака відрізняється від решти тварин резонатором, який утворюють черепні кістки вилиць. Внаслідок цього вона спроможна видавати надзвичайно голосні шуми під час скреготу зубів та рикаючи.

Через вищукане м'ясо паку переслідують мисливці.

«За своєю зовнішністю,— стверджує Ренгер,— пака має певну подібність до молодої свині. Голова у неї широка, нісок обтягтий, верхня губа роздвоєна, ніздри видовжені, тулуб товстий, ноги також товсті, пальці переходять у тупі, опуклі кігти. Хвіст має вигляд волосяної китиці. Хутро складається з короткого цупкого волосся, яке зовні та згори тіла має жовтувато-брунатне забарвлення, а зісподу та на внутрішніх боках ніг — жовтувато-біле. Обабіч плечей розташовано п'ять рядів жовтувато-білих плям яйцеподібної форми, які тягнуться до заднього краю стегон. Довкола рота й над очима є кілька спрямованих назад щетинок. Вухо коротке й рідко поросле волоссям, а підошви й пальці ніг геть оголені. Дорослі самці бувають до 70 см завдовжки, до 35 см заввишки й масою до 9 кг».

Як і інші види панголінів, китайський панголін живиться мурахами та термітами. Використовує свої кігти задля розкопування нір комашні й захоплює здобич своїм довгим й липким язиком. Цей панголін може викопати нору глибиною до 8 метрів за 5 хвилин.

Панголін, або ящір китайський (*Manis pentadactyla*)

Тварина має короткий хвіст, і зовнішній бік її ніг вкритий панциром. Панголін розповішений у Індостані та на Цейлоні; найбільше полюбляє горбкуваті місцевості, проте ніде не трапляється у великій кількості.

Панголіни (ящери; *Pholidota*) — ряд класу ссавців. Складається з однієї родини — ящерові (*Manidae*) з одним родом ящер (*Manis*) та 7 видами.

На зрист — із невеликого собаку. Шкіра його вкрита такою щільною та жорсткою корою, що, здобута з впольованої тварини, може бути використана у якості терпуга й бере навіть мідь та залізо. Від решти ящерів, окрім степового, панголін відріз-

няється розміром; хвіст біля кореня такої ж величини, як і тіло, себто не відокремлений від нього. Дорослий самець може сягати 1,3 м завдовжки, близько половини припадає на тулуб. Луски на кінці тулуба завширшки удвічі більші, аніж завдовжки, і наприкінці дещо вигнуті, поверхня більшою мірою гладенька; розташовані вони у 11, часом у 13 повздовжніх рядів, й із боків додаються ще по 2 менші ряди. Середній ряд складається на голові із 11 лусок, на спині й хвості — із 16. Довжина язика — близько 30 см.

«Ця тварина,— зазначає Елліот,— вириває собі ходи у похилому напрямку від поверхні землі до глибини 2—4 метри, що відкривають камеру, яка часом може сягати до 0,5 м у діаметрі. Вони ведуть парний спосіб життя, від січня до березня їх тут можна знайти з 1—2 дитинчатами. Коли вони перебувають у норі, то зазвичай закупорюють вхід землею настільки, що його непросто було б віднайти, якби не їхні специфічні сліди довкола».

Панда велика, або гігантська (*Ailuropoda melanoleuca*)

Панда менша за розмірами за нашого ведмедя й від кінчика носа до кінчика хвоста має довжину 1,5 м. Її широкі, округлі, волохаті у нижній частині ступні короткі й під час руху не повністю спираються на землю, як у великих ведмедів. Голова з коротким писком дещо ширша, аніж в інших хижаків. Хвіст дуже короткий та ледь помітний.

Панда вкрита густим хутром білого кольору, і лише подекуди — біля очних западин, довкола вух, на передніх кінцівках до холки, на задніх кінцівках і на кінчику хвоста — він переходить у чорний. Щодо життя гігантської панди серед дикої природи майже нічого не відомо. Вона пошиrena в неприступних гірських лісах Східного Тибету,

звідки час від часу здійснює спустошливі навали на долини, аби здобути собі поживу у вигляді бамбукових коренів та інших рослин.

До раціону великої панди входить переважно бамбук. Час від часу тварини споживають яйця, дрібних пташок, невеликих звірів і деяких комах, а також падло. Все ж таки, якщо у певній місцині гине увесь бамбук, то пандам там загрожує голодна смерть.

Панди здатні до відтворення у віці від 4 до 8 років. Період парування триває з березня до травня. Через 95—160 днів вагітності народжується одне або два дитинчати вагою 90—130 г. Мати піклується лише про першого малюка, полишаючи другого.

Великі панди мають незвичні передні лапи, із додатковим «великим» пальцем й п'ятьма звичайними. Цей «великий палець» насправді є видозміненою кісткою, яка дозволяє утримувати навіть найтонші пагони бамбука. Короткі товсті задні лапи мають гострі кігті. На підошвах та біля основи кожного із пальців добре розвинені голі подушечки, які також полегшуєть утримування гладеньких стебел бамбука.

Пологи відбуваються десь раз на 2 роки. Гігантська панда є символом Всесвітнього фонду дикої природи. У Китаї передбачена смертна кара за її убивство.

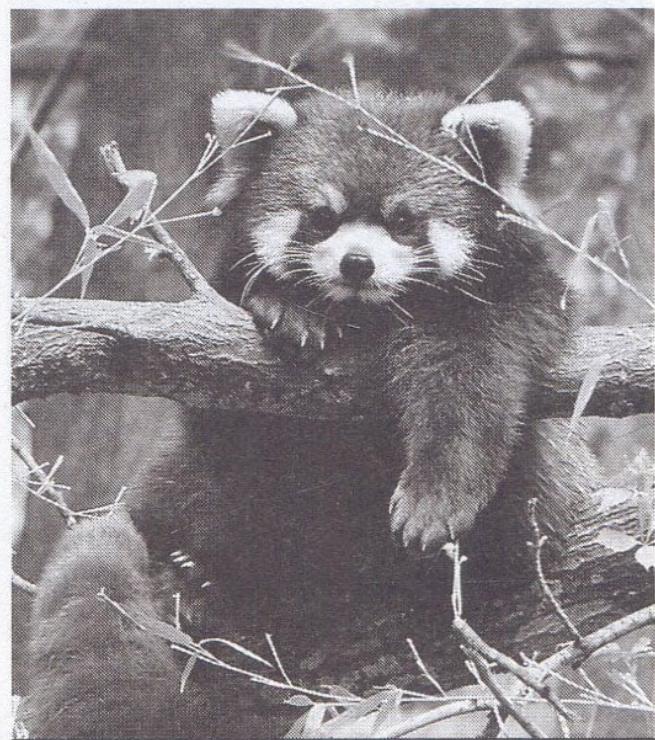
Панда мала

(*Ailurus fulgens*)

Мала панда за розмірами завбільшки з домашню кішку; довжина тулуба — 50 см, хвоста — 35 см, у плечах заввишки 25 см. Хутро густе, м'яке, гладеньке й дуже довге, зверху має лискуче темно-червоне забарвлення, що на спині переходить у золотаво-жовте. Нижня частина тулуба й ноги, крім темно-каштанової смуги зовні та спереду, чорні, волосся на підборідді та щоках — біле, а позаду іржаво-жовте, так само, як і чоло та тім'ячко; іржаво-червона смуга тягнеться від очей до куточків рота й відокремлює білий писок від щік. Вуха зовні вкриті темно-червоним, усередині довгим білим волоссям. Хвіст рудий із малопомітними, більш світлими вузькими кільцями.

Мала панда за своїм зовнішнім виглядом найбільше наближається до кінкаша. Вона подібна до нього за своїми рухами, пересуванням за раціоном. Усі гірські народи, вочевидь, активно її переслідують через красиве хутро; можливо, вони споживають і м'ясо, незважаючи на сильний мускусний запах, який вона поширює довкола себе у випадку роздратування.

Батьківщина панди — південно-східна частина Гімалайських гір, де її зустрічають на висоті 2000—4000 м. Панди живуть парами або родинами серед лісів, лазять по деревах і ховаються в дуплах та ущелинах, проте часто спускаються на землю, аби віднайти собі поживу. Харчуються вони практично винятково рослинами: плодами, корінням, травами, жолудями, бамбуковими паростками й т. п. За нагоди панда руйнує гнізда, поїдає тощо. На землі панди рухаються до-

Мала панда відрізняється миролюбним характером й відносно швидко призичається до життя у неволі.

волі незgrabno та повільно, проте серед гілок дерева почиваються у своїй стихії. Вони не цілковито нічні тварини, проте удень сплять годинами, згорнувшись під час сну та вкрившись пухнастим хвостом; часом вони, щоправда, відпочивають на ногах, просунувши голову між передніми лапами під груди.

Зазвичай їхні голос нагадує пташиний щебет, настільки короткий та слабкий у них крик. Дитинчата народжуються переважно навесні. Навіть дорослі панди дуже чутливі до змін погоди, зовсім не зносять спеки, проте й холод їм вельми дошкуляє.

Парнокопитні, ряд (*Artiodactyla*)

До ряду парнокопитних зараховують усіх копитних ссавців, у яких на нозі лише два розвинені пальці або ці пальці більш розвинені, аніж решта три. Ці великі, од-

накові за величиною пальці відповідають середньому та безіменному пальцям людської руки. Палець, що відповідає великому пальцу людини, у парнокопитних відсутній.

Парнокопитних немає в Австралії та Новій Зеландії; на позосталих материках та островах, де трапляються сухопутні ссавці, можна знайти представників цього ряду. Палеонтологічні форми парнокопитних з'являються лише у третичних формаціях.

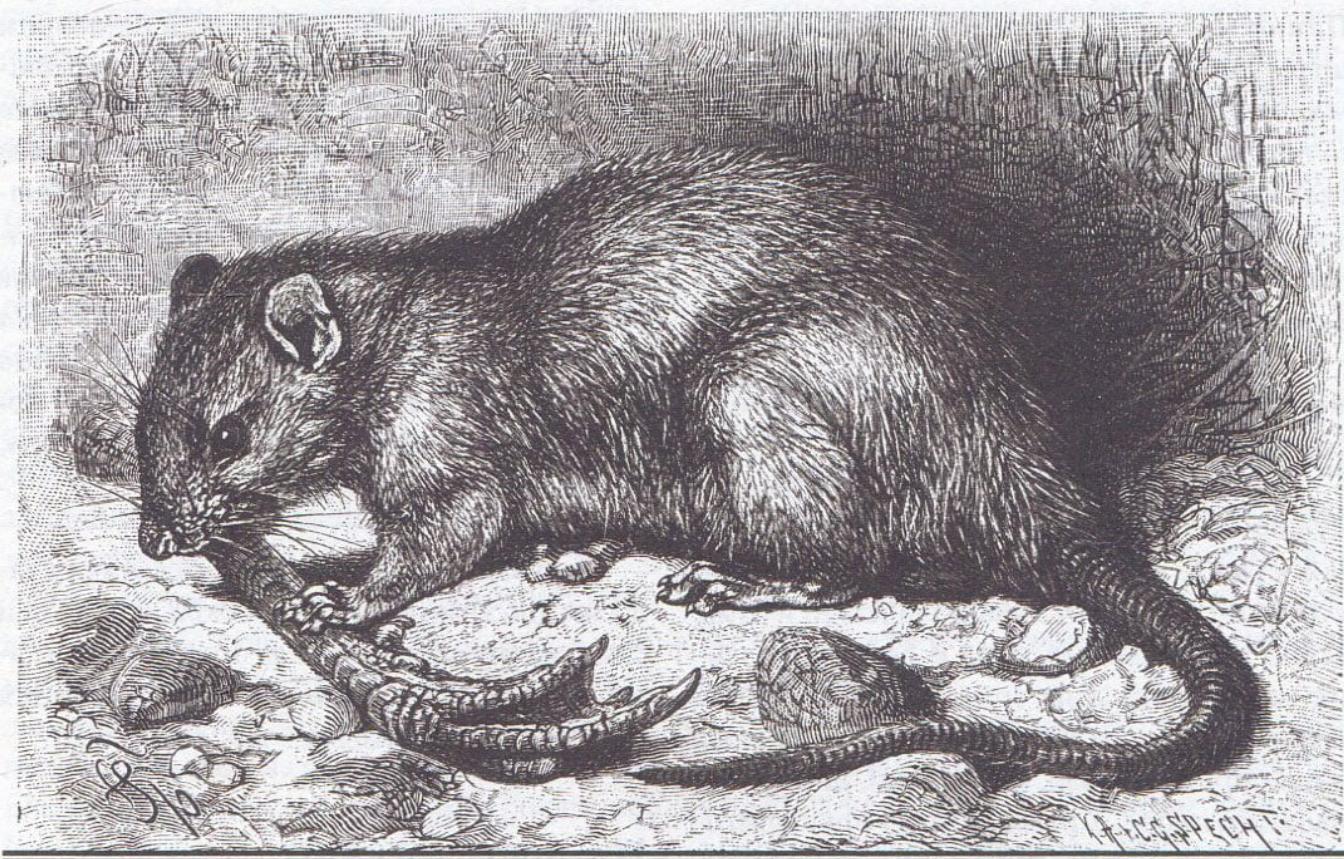
Пацюк

(*Rattus norvegicus*)

Належить до родини мишачих ряду гризунів. Довжина тіла — 42 см, враховуючи 18 см хвоста, колір хутра різиться на спині та на череві. Верхня частина тіла та хвіст

бронатно-сірого кольору, нижня частина — сірувато-білого, частини розмежовані. Підшерстя переважно блідо-сіре. Хвіст нараховує близько 210 лускатих кілець. Часом трапляються абсолютно чорні, білі із червоними очима, чалі та плямисті представники цієї родини.

Найбільш імовірно можна вважати, що пацюк прийшов до нас з Азії, а саме з Індії або Персії. Цілком припустимо, що вже Еліан мав його на увазі, коли оповідав у своїх записах, що «каспійська миша» у певні періоди переселяється у незліченній кількості, сміливо доляючи річки; під час цього «форсування» кожна з істот тримається зубами за хвіст попередньої. За своїм способом життя, звичками, а також середовищем існування обидва види пацюків (пасюк та чорний

Пацюки харчуються усім, що можна з'їсти. Найбільш забруднені помий та залишки людської діяльності для них ще цілком придатні; падло, що гніє — один із найулюблених делікатесів тварини. У дуже жирних свиней вони вигризають отвори, у гусей, які сидять щільно притиснувшись один до одного, вони від'їдають плавальні перетинки між пальцями; молодих качок затягають до води й там топлять.

ЗМІСТ

Павіан чубатий, або чубата макака	5	Расса, або цивета мала	39	Соня-вовчок	84
Пагума, або цивета гімалайська	7	Ратель, або медоїд	40	Соня ліщинова	85
Пака	7	Ревун рудий	41	Соня садова	86
Панголін, або ящір китайський	8	Ревун чорний	42	Спрінгбок, або газель-стрибун	87
Панда велика, або гіантська	9	Рись болотяна — див. Хаус	45	Сумчастий диявол, або тасманійський	88
Панда мала	10	Рись звичайна	45	Сумчастий мурахойд, або намбат	89
Парнокопитні, ряд	10	Рись канадійська	47	Суриката	90
Пацюк	11	Рись леопардова, або пренейська	48	Сусук — див. Дельфін гангський	91
Пекарі білогубий, або білобородий	12	Росомаха	48	Тамандуа, або мурахойд чотирипалий	93
Пекарієві, родина	13	Рукокрилі, ряд	50	Тамарин едипів, або пінче	94
Пекарі ошийниковий	14	Руконіжка, або ай-ай	54	Тапір рівнинний	95
Песець, або лисиця полярна	14	Сайгак, або сайга	57	Тапір чепрачний	96
Підковоніс великий	17	Саймірі білячий або «мертва голова»	58	Тигр	98
Підковоніс малий	17	Сакі блідоголовий, або блідий	59	Тонкотіл чубатий	101
Підковоноси, родина	18	Сакі чорний, або чортів	61	Тушканчик великий, або земляний заєць	102
Піщуха алтайська, або сіноставка	18	Сарна	61	Txір африканський — див. Зорилла	103
Піщухові, родина	19	Свинкові, родина	63	Txір степовий	103
Плавун, або водяний опосум	19	Свиня китицевуха	63	Тюлень звичайний	105
Полівка водяна	20	Сервал	64	Хаус, очеретяний кіт, або рись болотяна	107
Полівка звичайна	22	Сивуч	65	Ховрах сірий європейський ..	107
Полівка снігова	23	Сілен, або левохвоста макака, вандеру	67	Хом'як звичайний	109
Порожнисторогі, родина	24	Скунс смугастий	68	Хохлач	110
Поссум, або кускус карликовий летючий	27	Сліпак звичайний	70	Хохуля піренейська	111
Потору трипалий пацючий, або справжній кенгуровий пацюк	27	Слон азійський, або індійський	71	Хохуля російська	111
Потто золотий, калабарський, або ведмежий макі	30	Слон африканський	73	Шакал звичайний	115
Потто звичайний	30	Смугач довгорукий, або горбань	75	Шакал смугастий	116
Примати, ряд	31	Смугач малий	77	Шакал чепраковий	117
Проєхидна волохата	34	Смугач справжній, або фінвал	78	Шимпанзе	118
Пума, або кутуар	34	Смугачі, родина	79	Шиншилові, родина	120
		Собака гіеновий, або вовк пістрявий	80	Ягуар	123
		Собака енотоподібний, або віверовий	80	Ягуарунді	124
		Соболь	82	Як	125